

Virtuelna škola demokratskog rukovođenja

Suočavanje sa prošlošću– Ajša Hadžibegović X lekcija VŠDR

Ajša Hadžibegović

Ajša Hadžibegović, programska direktorka Građanske alijanse, je omladinska radnica sa magistarskim iz primjenjene transformacije konflikata.

Dugogodišnja volonterka u omladinskim organizacijama u zemlji, regionu i na međunarodnom - evropskom nivou.

Bila je potpredsjednica Savjetodavnog tijela za mlade pri direktoratu za sport i mlade Savjeta Evrope.

Ima obimno iskustvo u realizaciji treninga i fasilitiranju grupa na međunarodnom, regionalnom i nacionalnom nivou na raznovrsne teme.

Objavila je i nekoliko članaka o izazovima omladinskog rada i prepoznavanju neformalnog obrazovanja, te o konceptu ko-menadžmenta.

Transformacijom konflikata i suočavanjem sa prošlošću se bavi od početka svog aktivističkog angažmana.

Prošlost nikad nije mrtva. Prošlost čak nije ni prošlost.

William Faulkner

Suočavanje sa prošlošću je ne samo potrebno nego i neophodno zbog svih kojima prošlost uopšte nije prošlost, već je trauma zbog neposredno ili posredno pretrpljenog nasilja u ratnim i drugim sukobima osnovna odrednica njihove sadašnjosti, a nekima i budućnosti. Ovo je posebno važno za prostor bivše Jugoslavije, gdje su savremenici i njihovi direktni preci tokom razdoblja kraćeg od stotinu godina pretrpjeli osam ratova. Bitna karakteristika tih sukoba je i da su nakon svakog krvoprolića raznorazne povrede iz prethodnog rata bile zloupotrebene u pripremi sljedećeg. Takođe je važno imajući u vidu procjene da je u ratovima koji su pratili raspad SFRJ tokom devedesetih ubijeno više od 130.000 ljudi, da se još uvijek traži skoro 18.000 nestalih osoba, da je izbjeglo i raseljeno oko milion ljudi, a da je svakako još i veći broj onih koji i danas osjećaju različite posledice rata.

POJAM I KONCEPT

Suočavanje sa prošlošću odnosi se prije svega na procese vezane za *pročešljavanje* i *preispitivanje* nasilne prošlosti, sa posebnim fokusom na izvršeno nasilje prema svim žrtvama bez obzira na njihovu etničku, političku i drugu pripadnost. Suočavanje s prošlošću se u određenom društvu dešava na različitim nivoima:

- **lično suočavanje**, tj. prolazak kroz sjećanja i preispitivanje sopstvene odgovornosti za nasilje;
- **suočavanje sa prošlošću u sopstvenoj zajednici** (u porodici, među prijateljima i poznanicima, komšijama, kolegama, sugrađanima...);
- **na institucionalnom nivou** (uloga državne i lokalne vlasti, političkih stranaka, vjerskih zajednica, međunarodnih organizacija...); i
- **na nivou društva u cjelini**, odnosno javnosti kao skupa građana koji svoju pažnju usmjeravaju na ratna i druga događanja iz prošlosti.

Za današnje shvatanje koncepta suočavanja sa prošlošću važna su dva procesa koja su se desila nakon drugog svjetskog rata kada je preovladala potreba da se ustanove stvarne dimenzije zločina, da se kazne počinio, da se nađu načini da se na primjeren način obilježi sjećanje na žrtve i, možda najvažnija, da se uspostavi novi poredak koji će onemogućiti ponavljanje stravičnih ratnih zločina poput Holokausta. Tada se naime temeljno pristupilo preispitivanju nacističke prošlosti u postnacističkoj Saveznoj Republici Njemačkoj. Takođe, pokrenut je globalni proces sjećanja na žrtve koncentracionih logora. Posebno važnu ulogu u ovom procesu imali su preživjeli koji su odlučili da objave i pričaju o svojim sjećanjima. Savremeno shvatanje suočavanja sa prošlošću zasnovano je na dvije komplementarne tradicije: preispitivanje prošlosti iz perspektive žrtava i preživjelih, te iz perspektive društvenog okruženja počinitelja zločina. Za naše prostore, važno je pomenuti i tradiciju vezanu za otpor fašizmu i nacizmu, koja se prvenstveno bavi aktivnim učesnicima pokreta otpora, a donekle zanemaruje zločine i žrtve.

Termin koji je prethodio pojmu *suočavanje s prošlošću* bio je *Vergangenheitsbewältigung* (*Vergangenheit* — prošlost, *bewältigung* — upravljanje, svladavanje). Ovaj termin je nastao u Njemačkoj nakon pobjede savezničkih snaga, a posebno se počeo koristiti za vrijeme intenzivnog procesa denacifikacije kada su vladine institucije u Saveznoj Republici Njemačkoj nakon demokratskih

izbora zauzimale stav prema prošlosti i kasnije preuzimale obavezu za sistemsko podsticanje osvješćavanja odgovornosti za počinjene zločine. Ovaj termin je prvo bio vezan za proces analiziranja i učenja o nacističkim zločinima, a kasnije, nakon pada Berlinskog zida i nestajanja Njemačke Demokratske Republike, i za preispitivanje nasilničkih i zločinačkih aspekata komunističkog nasleđa.

Suočavanje sa prošlošću tako podrazumijeva:

- Naučno, a ne ideološko suočavanje sa brutalnošću fašističkih i komunističkih režima u 20. vijeku u Evropi
- Denacifikaciju nakon 1945. godine
- Dekomunizaciju 1990. i dalje
- Mjere utemeljenja naučne istine o prošlosti evropskih društava
- Uspostavljanje tranzicione pravde
- Kažnjavanje zločina bez ideoloških predznaka
- Osudu i procesuiranje krivaca
- Priznanje žrtvama
- Uspostavljanje društvenog mira

Bitno je osvrnuti se i na razliku između pomenutog naučnog i ideološkog pristupa. Naime, naučni pristup podrazumjeva primjenu metodologije naučnog rada, analizu dokumenata, racionalno tumačenje prošlosti, objektivnu sliku vremena, izbjegavanje manipulacija i pristrasnosti. Dok sa druge strane, ideološki pristup podrazumjeva djelimičnu i nenaučnu interpretaciju istorije koja služi interesima određenih društvenih grupa i tako dodatno produbljuje konflikte i podjele unutar društava. Obilježja ideološkog diskursa su lako prepoznatljiva kao raznovrsne manipulacije istorijom, mitologija, davanje naknadnih objašnjenja, uljepšavanje prošlosti, uljepšavanje i glorifikacija totalitarnih režima, apologija pojedinih totalitarizama, nostalgija...

Suočavanje sa prošlošću je ...	
- dugotrajan proces	- borba sa kriminalom i korupcijom
- otvaranje prostora za komunikaciju o prošlosti	- demistifikacija ratnih profitera/tajkuna
- osobno suočavanje	- sprečavanje budućih nasilja (ne biti opravdanje i potencijal za nasilje)
- kolektivno suočavanje	- suočavanje sa sopstvenim iluzijama
- suočavanje sa uglavnom lošim stvarima	- preispitivanje društvenog konsenzusa
- iskazivanje doživljaja	- zajedničko žaljenje/oplakanje
- prihvatanje da moja istina nije jedina	- individualno žaljenje
- činjenične istine/pravda za žrtve	- pionirsko područje
- sankcionisanje zločina(ca)	- preispitivanje nacionalnih mitova i heroja
- prihvaćanje odgovornosti (lične i kolektivne)	- lustracija
- prihvatane lične odgovornosti glasača	- traganje za korjenima mržnje

Izgradnja mira je ...	
- sprečavanje priprema za rat	- prihvaćanje odgovornosti
- suprotno nepravednom i neodrživom miru	- kontrola udžbenika istorije
- rad na ravnopravnosti (rodna, kulturna, nacionalnih manjina)	- zakonski okviri
- slobodno iskazivanje potreba – otvorenost	- razumjeti sebe i drugog
- oslobađanje od pritiska i nasilja	- pravo na istinu drugog
- izgradnja institucija	- utvrđivanje faktografske istine
- sistem vrijednosti	- pravda za žrtve
- korištenje drugih iskustava	- dekolektivizacija
- osvještavanje nasilja u društvu	- izgradnja stabilnijeg društva
- razumijeti prošlost, i pojedinačno i uopšte	- preispitivati sebe (odgovornosti, mogućnosti)
- obaveza svakog pojedinca/ke	- bezbjednost
- solidarnost	- socijalno i zdravstveno osiguranje
	- procesuiranje zločina zato što su zločini (ne zbog EU)

Ilustracija: Sa seminara *Suočavanje sa prošlošću, načini i pristupi*, u organizaciji CNA, 2006

ASPEKTI SUOČAVANJA SA PROŠLOŠĆU

Tri su primarna aspekta suočavanja sa prošlošću:

POLITIKA PREMA PROŠLOSTI (VERGANGENHEITSPOLITIK)

Politika prema prošlosti predstavlja međunarodno istraživanje politike sa fokusom na individualne istorije država u slučaju diktatorskih režima i masovnog kršenja ljudskih prava. Najjednostavnije je predstaviti ovaj aspekt na primjeru SR Njemačke. Politika prema prošlosti tako predstavlja:

- Skup mjera koje se odnose na proces denacifikacije i primjenu zakona na pripadnike nacističkog totalitarnog poretka (purifikacija elita)
- Ustavno-pravno razgraničenje sa nacističkim vremenom i njegovim tekovinama
- Uvođenje političkog pluralizma i parlamentarne demokratije
- Kažnjavanje učesnika nacističkog totalitarnog poretka
- Zabranu neonacističkih stranaka i „otklon od nacističkih vrijednosti i stavova“

TRANZICIONA PRAVDA

Tranziciona pravda podrazumijeva pravna, politička i moralna pitanja prošlosti. Posebno je važan fokus na odnos prema akterima totalitarnih fašističkih (i komunističkih) režima koji su masovno kršili ljudska prava, mučili, ubijali bez suđenja, protjerivali i proganjali opoziciju te zatvarali protivnike režima. Ovaj aspekt nameće pitanje odgovornosti, kao i pitanje lustracije – odnosno u najširem smislu, prakse koja zakonom i drugim propisima odstranjuje politički neprihvatljive osobe iz javnog života, odnosno organa

uprave i paradržavnih tijela neke države. Kako se tranziciona pravda vezuje za demokratsku tranziciju, tako se i lustracija postavlja kao pitanje uspostavljanja pravednosti i kompezacije šteta žrtvama nasilja totalitarnih režima, ali na način koji neće omogućiti kreiranje novih nepravdi. Upravo to i dovodi do situacije da osim Istočne Njemačke i Češke, gotovo da nema primjera zemlje gdje lustracija nije postala kontraverzno pitanje i ako je do nekog konsenzusa i došlo onda je taj zakon/akt ostao tek „mrtvo slovo na papiru“.

POLITIKA I KULTURA SJEĆANJA

Politika sjećanja podrazumjeva razilaženje s prošlošću i zločinima totalitarnih režima, te sadrži *edukativnu* dimenziju sjećanja na žrtve. Kultura sjećanja podrazumjeva podizanje muzeja, spomenika sjećanja i dana sjećanja na žrtve tih totalitarnih režima.

PRISTUP PRAVDI

Savremeno suočavanje s prošlošću polazi od prava porodice žrtava i drugih građana na pravdu, istinu, reparacije i garanciju neponavljanja zločina. Suđenja za ratne zločine pred domaćim i međunarodnim sudovima najvidljiviji su i javnosti najprepoznatljiviji način sistemskog suočavanja s prošlošću. U zemljama nastalim raspadom SFRJ u toku je više desetina istražnih postupaka i suđenja. Iako se popravlja situacija i nacionalni sudovi se smatraju spremnijim i sposobnijim da korektno vode ovakva suđenja, ona su obilježena dugim trajanjem i odlukama viših sudova za vraćanjem u ponovni postupak. Zato je izuzetno važno da društvo u cjelini razmišlja i o drugim mogućnostima da se dopre do pravde i istine. Moguće alternativne poglede i načine suočavanja sa prošlošću nude feministička kultura, umjetnost i mladi. Tako razmatranje i razumjevanje, kao i uključivanje u političke paradigme različitih ženskih iskustava, te osvrta mladih na prošlost i kritičkog stava umjetnosti bi morali da postanu dio daljeg promišljanja suočavanja sa prošlošću, i da vode stvaranju nove paradigme odgovornosti na savremenoj političkoj sceni.

Ustanovljavanje istine je izuzetno važan segment i preduslov za suštinsko suočavanje s prošlošću. Za ustanovljavanje istine koriste se raznovrsne metode prikupljanja podataka koje se bave pojedinačnim dimenzijama događaja vezanih za nasilje i zločine u prošlosti. Tako se onda razlikuju i različite vrste istina zavisno od korištenih metoda:

FORENZIČKA, ČINJENIČNA ISTINA

Svrha je smanjiti broj laži koje opstaju u javnom domenu i na konstruktivan se način suočiti sa prošlošću. Ovakva se istina utvrđuje u pravosudnoj proceduri ili se dokumentuje arhivističkim metodama. U procesima suočavanja sa prošlošću, i u našem podneblju, pokazuje se kao izuzetno važno upravo utvrđivanje činjenica o ubijenima i nestalima. Ime stradalog spomenuto na listi ubijenih, pročitano na komemoraciji, zapisano na spomeniku, preživjelima daje znak da su te žrtve (bile) važne i omogućava im da pređu na sledeći korak u suočavanju sa ličnim gubitkom.

LIČNA, NARATIVNA ISTINA

Svrha je, korištenjem metode usmenog pripovjedanja istorije, registrovati svakodnevnicu običnih ljudi izvrgnutih zločinima i nasilju. Istraživači, aktivisti i drugi akteri prikupljaju „lične istine“ slušajući kazivanja i svjedočanstva i bilježeći lična sjećanja nezavisno od toga koliko su ona zasnovana na činjenicama. Tako se omogućava da lični narativi, kao i emocije vezane za iste budu javno izrečeni i na taj način i uvaženi.

DRUŠTVENA, DIJALOŠKA ISTINA

Svrha je ne dozvoliti da se zanemare žrtve. Društvena istina sadrži isprepletene i ukrštene narative različitih osoba i različitih društvenih grupa koji su prisutni u javnosti. Na narativ koji će preovladati u

nekom vremenu u nekom društvu posebno utiču vladajuća politička elita, političke stranke, istaknuti političari, mediji, akademici i drugi predvodnici javnoga mnjenja i uticajni kolektivni i pojedinačni akteri, posebno iz civilnog sektora. Najproblematičnija je svojevrsna nametnuta nepristranost i neopredijeljenost iza koje se nerijetko krije nastojanje da se zaštite interesi direktnih počinioaca ili posrednih podržavaoca zločina.

PREGLED STANJA U CRNOJ GORI

Problem odnosa jednog društva prema nasleđu prošlosti predstavlja jedan od velikih izazova našeg vremena. Postavlja se pitanje kako da se društvo oporavi posle vladavine režima koji su činile kriminalne, nelegalne i autoritarne strukture?

Sa tim problemom se suočavaju i zemlje nastale raspadom SFRJ.

U tranzicionim društvima u kojima je u toku proces konsolidacije demokratije proces suočavanja sa prošlošću sve više je marginalizovan, dok narativ oblikuju kritičke rasprave u javnoj sferi koje uglavnom iniciraju akteri iz civilnog sektora. Neka pitanja iz kompleksa suočavanja s prošlošću su otvorena – suđenja za ratne zločine i zvanična priznanja da su neki od tih zločina počinjeni. Konkretno mjere poput Zakona o odgovornosti za kršenje ljudskih prava (Zakon o lustraciji) i državnih Komisija za istinu i pomirenje nisu zaživjele. Izostankom širih napora da se utvrde činjenice i imenuju odgovorni, potezi koji su do sada povučeni ostaju veoma udaljeni od istinskog procesa suočavanja s prošlošću. Za stvaranje prostora za glas žrtve na lokalnom, nacionalnom i regionalnom nivou neophodna je snažniju politička volja, veća zainteresiranost medija i bolje povezivanje različitih aktivnosti i inicijativa. Posebno je zahtjevno sagledati zločine u regionalnom kontekstu, jer žrtve i počinitelji zločina danas uglavnom žive u različitim zemljama.

KOALICIJA ZA REKOM

Tokom 2006. godine tri organizacije za ljudska prava *Fond za humanitarno pravo* iz Beograda, *Documenta* iz Zagreba, i *Istraživačko dokumentacioni centar* iz Sarajeva — koje zagovaraju regionalni pristup u procesu tranzicione pravde, počele su međusobne konsultacije o mehanizmima za utvrđivanje i kazivanje istine na regionalnom nivou, a u 2008. predstavile su javnosti inicijativu za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava u bivšoj SFR Jugoslaviji (REKOM).

Koalicija za REKOM okuplja više od 1800 organizacija civilnog društva, pojedinaca/ki iz svih država nastalih raspadom bivše SFRJ. Među njima su i udruženja roditelja i porodica nestalih osoba, veterana, novinara, predstavnika manjinskih etničkih zajednica, organizacija za zaštitu ljudskih prava i sl.

Koalicija za REKOM predlaže da vlade (ili države) osnuju REKOM, nezavisnu, međudržavnu Regionalnu komisiju za utvrđivanje činjenica o svim žrtvama ratnih zločina i drugih teških kršenja ljudskih prava počinjenih na teritoriji bivše SFRJ u periodu od 1991.-2001. Peticiju za osnivanje REKOM potpisalo je 543.000 građana iz post-jugoslovenskih zemalja.

Iz poslednjeg izvještaja koalicije za REKOM:

Predsjednik Crne Gore, Filip Vujanović, je 15.01.2012. godine uputio pismo predsjednicima država u regionu, pozivajući ih da formiraju zvaničnu ekspertnu grupu koja će razmatrati Statut REKOM-a koji predlaže regionalna Koalicija, i usaglasiti svoj stav u pogledu predloženih ciljeva, zadataka i mandata REKOM-a. Predsjednik Josipović je podržao prijedlog javnih zagovarača o formiranju zvanične Regionalne ekspertne grupe koja će razmatrati Statut REKOM-a koji je predložila Regionalna koalicija za REKOM, dati svoje mišljenje o prigovorima da REKOM preuzima nadležnost sudskih organa i izraditi Prijedlog Statuta koji će ponuditi na razmatranje vladama zemalja u regionu. Predsjednik Josipović će delegirati svog predstavnika, i pozvaće ostale predsjednike iz regiona da odrede pravne eksperte koji će učestvovati u radu Regionalne ekspertne grupe. Predsjednik Josipović će se lično založiti da pravni eksperti ispituju ustavno-pravne mogućnosti realizacije Inicijative REKOM u svakoj pojedinoj zemlji regije. Koalicija za REKOM nije uspjela da dosadašnjem predsjedniku Srbije, Borisu Tadiću, i predsjednici Kosova, Atifete Jahjagi, preda peticiju za osnivanje REKOM i zahtjev za uključivanje državnih institucija u proces REKOM. Prema saznanjima Koalicije za REKOM, Boris Tadić ima rezerve

prema Inicijativi REKOM zbog prigovora nekih pravnika i nevladinih organizacija da Prijedlog Statuta REKOM-a predviđa da REKOM ima nadležnosti sudskih organa. Uzdržanost predsjednice Kosova potiče od njenog stava da je razmatranje Inicijative REKOM u nadležnosti Parlamenta Kosova. Podršku procesu iskazali su i Visoki predstavnik za BiH, te ambasador SAD u ovoj zemlji, kao i ambasadori Švajcarske, Njemačke i Norveške u Makedoniji.

Fotografija: Početak akcije u Podgorici (Foto: Savo Prelević)

PROCESI U CRNOJ GORI

Odnos države i nadležnih institucija u procesima suočavanja sa prošlošću u Crnoj Gori se uglavnom opisuje kao pasivan. I to prvenstveno zbog činjenica da se na otpočinjanje istraga za ratne zločine koji su se dogodili na prostoru Crne Gore dugo čekalo, a i kada su istrage počele vodile su se sporo, a sudskim postupcima obuhvaćeni su samo neposredni izvršioци. Istrage i sudski postupci koji su vođeni do danas nijesu obuhvatili odgovorne po komandnoj liniji kao ni nalogodavce tih zločina. Za ratne zločine koji su se dogodili na teritoriji Crne Gore nije donijeta nijedna pravosnažna presuda, osim

oslobađajuće presude za optužene za zločin u Bukovici. I pored toga, Vlada je pokrenula aktivnosti na postavljanju spomenika za civilne žrtve ratnih zločina. Premijer Igor Lukšić otvorio je u Podgorici, 11. jula 2011. godine spomen park civilnim žrtvama ratova vođenih na prostoru bivše Jugoslavije u periodu od 1991. do 2001. godine.

Bukovica

Za ratni zločin koji se dogodio u Bukovici, Viši sud u Bijelom Polju oslobodio je 31. decembra 2010. godine sve optužene. Optuženi su bili braća Radmilo i Radiša Đurković, Slobodan Cvetković, Milorad Brković i Đorđije Gogić pripadnici rezervnog sastava Vojske Jugoslavije i Slaviša Svrkota i Radoman Šubaric pripadnici rezervnog sastava Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore. Oni su se teretili da su nehumano postupali prema civilima Bošnjacima i Muslimanima, da su im prouzrokovali teške patnje, ugrožavali zdravlje i tjelesni integritet. Šest osoba je ubijeno a stotine protjerano.

Apelacioni sud je krajem juna 2011. godine ukinuo prvostepenu presudu iz formalnih razloga. Presuda je ukinuta zato što je po novom Zakoniku o krivičnom postupku umjesto petočlanog vijeća trebalo da sudi tročlano, sastavljeno od stalnih sudija. Viši sud u Bijelom Polju ponovio je postupak 27. septembra 2011. godine. Kako ni tužilaštvo ni optuženi nijesu imali zamjerki na prethodno iznesene dokaze, suđenje se završilo isti dan. Sud je opet oslobodio optužene. Apelacioni sud je zatim 23. marta 2012. postupajući povodom Žalbe Vrhovnog državnog tužilaštva i žalbe advokata oštećenih porodica preinačio presudu Višeg suda u Bijelom Polju kojom su sedmorica bivših pripadnika Vojske Jugoslavije i Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore bili oslobođeni od optužbe da su izvršili krivično djelo zločin protiv čovječnosti iz člana 427 Krivičnog zakonika u vezi člana 7 stav 2 Evropske konvencije o ljudskim pravima. Optuženi su se teretili da su nehumano postupali prema civilima Bošnjacima i Muslimanima, da su im prouzrokovali teške patnje, ugrožavali zdravlje i tjelesni integritet. Šest osoba je ubijeno a stotine protjerano. Apelacioni sud je utvrdio da djelo koje se optuženima stavlja na teret, nije krivično djelo, pa je preinačio prvostepenu presudu kojom su optuženi oslobođeni od optužbe zbog nedostatka dokaza da su izvršili krivično djelo zločin protiv čovječnosti i oslobodio ih od optužbe jer djelo koje im se stavlja na teret nije krivično djelo. Sud je ovakvu odluku obrazložio time da se sudi za krivično djelo koje zakonom nije bilo propisano kao krivično djelo u vrijeme kada je po navodima optužnice izvršeno. Time je presuda postala pravosnažna i iako državni tužilac sada može podnijeti vanredne pravne lijekove, kao što je zahtjev za zaštitu zakonitosti, on praktično ne može uticati na oslobađajuću presudu protiv optuženih. Viši sud iz Bijelog Polja 19. aprila 2012. godine je saopštio da je Apelacioni sud optužene oslobodio od optužbe da su izvršili krivično djelo zločin protiv čovječnosti, čime je presuda postala pravosnažna.

U toku su aktivnosti na stvaranju uslova za povratak Bukovčana. Suad Numanović, Ministar rada i socijalnog staranja izjavio je 27. decembra 2011. godine da su u Bukovici izgrađene 43 kuće i da se vratilo 13 porodica. Na osnovu dostupnih informacija može se zaključiti da taj postupak ne teče transparentno niti na zadovoljstvo svih prognanih. Na osnovu nekih informacija, kuće se grade i Bukovčanima koji su iz Bukovice otišli i prije više od 40 godina. Do sada su se samo nekolike porodice vratile. Iako je GA od Direkcije javnih radova koja je raspisivala tendere za gradnju kuća, tražila informaciju o broju sagrađenih kuća i pomoćnih objekata kao i o kvadraturi i cijeni za svaku kuću i pomoćne objekte, direkcija nam je saopštila da takvu informaciju ne posjeduje. Prema nezvaničnim informacijama neke od kuća koštale su znatno skuplje od realnih cijena.

Deportacije

Individualna i objektivna odgovornost nije utvrđena ni u slučaju „Deportacija“, iako je država prihvatila odgovornost za ratni zločin „Deportacije“ i u decembru 2008. godine, time što je Vlada Crne Gore donijela odluku o sudskom poravnanju i isplatila oštećenima ukupnu odštetu od 4,13 miliona eura.

Za ratni zločin deportacije bosanskih izbjeglica sa teritorije Crne Gore u toku 1992 godine, optuženi su bili Branko Bujić, Sreten Glendža, Milorad Šljivančanin i Božidar Stojović, Boško Bojović, Milisav Marković, Radoje Radulović, Duško Bakrač i Milorad Ivanović. Prema optužnici, u maju 1992.

sprovedeno je nezakonito hapšenje građana BiH koji su zatim isporučeni njima neprijateljskim oružanima snagama Srba u BiH. Ovi građani većinom su likvidirani. U istom dokumentu navedeno je da je deportacija izvršena po naredbi Pavla Bulatovića, tadašnjeg ministra unutrašnjih poslova. Na osnovu saznanja više od 66 muslimanskih izbjeglica je uhapšeno i deportovano. Viši sud u Podgorici odlučio je 8. februara 2011. godine da u ovom procesu neće svjedočiti Milo Đukanović, tadašnji premijer i Svetozar Marović, bivši član Predsjedništva Republike Crne Gore. Presudom od 29. marta 2011. godine svi optuženi oslobođeni su zbog toga što, kako se navodi u presudi, optuženi nijesu mogli da počine ratni zločin protiv civilnog stanovništva jer sukob u BiH nije bio međunarodnog karaktera. Vrhovno državno tužilaštvo Crne Gore uložilo je 15. juna 2011. godine žalbu na oslobađajuću presudu optuženima u slučaju ratnog zločina „Deportacije“ i zatražilo ukidanje takve odluke. U Višem sudu u Podgorici 24. oktobra 2012. godine završeno je ponovno suđenje devetorici bivših pripadnika crnogorske policije. Viši sud u Podgorici ponovo je 22. novembra 2012. godine oslobodio sve optužene policijske službenike.

Pored ovog sudskog procesa, pokrenuta je 3. maja 2012, krivična prijava Milana Popović, profesora na Pravnom fakultetu u Podgorici, Esada Kočan, Glavnog i odgovornog urednika nedjeljnika Monitor i Koče Pavlovića, poslanika Pokreta za promjene u Skupštini Crne Gore protiv Mila Đukanovića, bivšeg premijera zbog ratnog zločina Deportacije i Ranke Čarapić, Vrhovne državne tužiteljke za saučesništvo pomaganjem počinocima ovog zločina da izbjegnu pravdu.

2012. godine navršilo se dvadeset godina od kada su vlasti Crne Gore deportovali najmanje 66 bosanskih izbjeglica bošnjačke nacionalnosti vlastima Republike Srpske, od kojih je najveći broj likvidiran. Država još uvijek nije proglasila dan sjećanja niti je izgradila spomenik za žrtve. NVO Akcija za ljudska prava podnijela je inicijativu opštini Herceg Novi da se podigne spomenik žrtvama i proglaši dan sjećanja. Predsjednik Opštine Herceg Novi za medije 29. maja 2012. godine je izjavio da taj grad nije spreman da podrži Inicijativu NVO Akcije za ljudska prava. Nakon toga premijer Igor Lukšić je kazao da je spomen obilježje civilnim žrtvama na Pobrežju u Podgorici. Predsjednik Skupštine Ranko Krivokapić 31. maja 2012. godine izjavio je da će se ovo pitanje naći na dnevnom redu Skupštine.

Kontraverza koja posebno prati ovaj slučaj je vezana za bivšeg policijskog službenika Slobodana Pejovića koji je jedini javno progovorio kao svjedok o deportacijama, a sada je nakon prikazivanja filma novinara Šemsudina Šekija Radončića "Heroj našeg doba" označen od strane pojedinih porodica deportovanih kao aktivni učesnik u ovom zločinu.

Kaluđerski laz

Ratni zločin u Kaluđerskom laz u dogodio se 1999. godine u opštini Rožaje. U aprilu 1999. godine u Kaluđerskom laz ubijena su 23 albanska civila, među kojima je bilo djece, žena i staraca. Prvooptuženi Predrag Strugar nakon dužeg vremena u Srbiji, ispušten je crnogorskim vlastima. Sve do potpisivanja međudržavnog sporazuma Crne Gore i Srbije, Strugar je bio u bjekstvu. Nakon podizanja optužnice i tri godine od određivanja pritvora, u kom roku nije donesena prvostepena presuda, po odredbama novog Zakonika o krivičnom postupku, poslije više od 70 pretresa, ukinut je pritvor Momčilu Barjaktareviću, Petru Labudoviću, Boru Novakoviću, Miru Bojoviću i Radomiru Đuraškoviću. Protiv njih je u toku suđenje, koje je počelo u martu 2009. godine, po optužnici Vrhovnog državnog tužioca, zbog ratnog zločina protiv civilnog stanovništva. Pritvor je zbog bolesti ranije ukinut Acu Kneževiću i Branislavu Radniću dok se prvooptuženom penzionisanom pukovniku Vojske Jugoslavije Predragu Strugaru sudilo u odsustvu. Osim Strugara, sina haškog osuđenika generala Pavla Strugara, optužnica sve njih tereti da su 18. aprila 1999. godine, u vrijeme NATO agresije, ubili šest civila kosmetskih Albanaca, u selu Kaluđerski laz nadomak Rožaja, na granici sa Kosmetom. Strugaru se na teret stavlja da je naredio ovaj zločin, ali i ubistva još 16 kosmetskih Albanaca na graničnom području sa Kosmetom.

U dosadašnjem toku postupka ispitano je oko 100 svjedoka i održano preko 70 pretresa, a dužina trajanja postupka objašnjava se činjenicom da optužnica devet mjeseci nije mogla biti uručena

optuženom Predragu Strugaru, kao i to što se mjesecima čekalo na dokumenta iz Vojnog arhiva iz Beograda. Postupak je u toku.

Morinj

Za ratni zločin koji je počinjen u vojnom logoru Morinj, specijalno Vijeće Višeg suda u Podgorici izreklo je u maju 2010. godine prvostepenu presudu kojom su šestorica pripadnika bivše Jugoslovenske Narodne Armije (JNA) osuđeni na ukupno 16 i po godina zatvora za ratni zločin protiv ratnih zarobljenika. Mladen Govedarica osuđen je na dvije godine, Zlatko Tarle na godinu i po, Ivo Gojnić na dvije i po godine, Špiro Lučić na tri i po, Boro Gligić na tri i Ivo Menzalin na četiri godine zatvora, zbog krivičnog djela ratni zločin protiv ratnih zarobljenika u Sabirnom centru Morinj. Oni su, kako je navedeno u optužnici, naređivali, mučili, nečovječno postupali i nanosili velike patnje ratnim zarobljenicima i civilima koji su dovođeni s dubrovačkog ratišta. Međutim, u drugostepenom postupku pred podgoričkim Apelacionim sudom, a na osnovu žalbe okrivljenih, donijeta je odluka o ponovnom suđenju u ovom postupku. Specijalizovano vijeće Višeg suda u Podgorici kojim je predsjedavala sudija Milenka Žižić osudilo je 25. januara 2012. godine, četvoricu bivših pripadnika JNA na ukupno 12 godina zatvora zbog krivičnog djela ratni zločin protiv ratnih zarobljenika u sabirnom centru u Morinju 1991. i 1992. godine. Ivo Gojnić osuđen je na dvije, Špiro Lučić i Boro Gligić na po tri godine, dok je Ivo Menzalin, kojem je pritvor produžen, osuđen na četiri godine zatvora. Sud je oslobodio Mlađena Govedaricu i Zlatka Tarlea od optužbe za ratni zločin protiv ratnih zarobljenika. Apelacioni sud Crne Gore je na zasjedanju 5. jula 2012. godine po žalbi tužioca i odbrane, potvrdio oslobađajuću presudu Govedarici i Tarleu, dok je ostalima ukinuta presuda i postupak vraćen na početak.

Štrpci

Dana 27. februara 2012. godine obilježena je 19. godišnjica zločina koji se dogodio u Štrpcima. Toga dana, 1993. godine, u Štrpcima, iz voza „671“ koji je saobraćao na relaciji Beograd – Bar, pripadnici Vojske Republike Srpske su, pod komandom Milana Lukića, kidnapovali 19 putnika od kojih su bili 18 Bošnjaka i jedan Hrvat, koji su zatim ubijeni. Do danas, jedino su ostaci tri otete osobe pronađeni u jezeru Perućac kod Bajine Bašte. Za ovaj zločin osuđen je jedino Nebojša Ranisavljević, koji je krajem prošle godine odslužio petnaestogodišnju kaznu. Po nezvaničnim informacijama, oko 20 pripadnika ove jedinice učestvovalo je u ovoj akciji. Još uvijek nijesu otkriveni niti procesuirani nalogodavci i inspiratori, kao ni ostali izvršioци ovog zločina. Predsjednik opštine Bijelo Polje, Aleksandar Žurić, primio je 27. februara 2012. godine predstavnike porodica oteatih putnika. Članovi porodica zatražili su podizanje spomen obilježja, socijalnu zaštitu porodica i procesuiranje odgovornih.

Dubrovnik

Dana 1. oktobra 2011. godine obilježena je 20. godišnjica ratnog zločina bombardovanja Dubrovnika, grada koji je pod UNESCO–vom zaštitom. Na osnovu dostupnih informacija, tokom bombardovanja

Fotografija: Sa pozicija iznad dubrovnika (Foto: Stock)

poginulo je 92 civila, mnogi su zlostavljani i protjerivani, uništeni su kulturni i vjerski objekti, a opljačkani su brojni objekti i domaćinstva. U napadu na Dubrovnik poginulo je 166 crnogorskih rezervista i 430 hrvatskih branitelja. Crnogorski pravosudni organi još uvijek nijesu procesuirali ratne zločine koji su se dogodili tokom bombardovanja i opsade Dubrovnika. Postupak utvrđivanja političke i komandne odgovornosti još uvijek nije pokrenut. Haški tribunal je zbog bombardovanja Dubrovnika osudio generala Pavla Strugara i komandanta Miodraga Jokića.

Korisni linkovi:

<http://www.zarekom.org/>

<http://www.gamn.org/dokumenti.html>

http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/tran_pravda/?id=1799

<http://www.cpi.hr/download/links/hr/12387.pdf>

<http://www.documenta.hr/dokumenti/IstrazivanjeSuocavanje.pdf>

<http://www.nenasilje.org/publikacije/pdf/seminari/dokumentacija-SsP-Ilidza06.pdf>

<http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0353-5738/2011/0353-57381101219J.pdf>

<http://www.youtube.com/playlist?list=PL2E130FC8C833F5F9&feature=plpp>

Pitanja za diskusiju:

Šta za vas znači proces suočavanja sa prošlošću?

Zašto je uopšte važno za društvo sa nasilnom prošlošću da se „souči sa prošlošću“?

Šta je za primjer i pohvalu, a šta za kritiku u dosadašnjem suočavanju sa prošlošću Crne Gore?

Da li je za bivše SFRJ zemlje važan regionalni pristup suočavanju sa prošlošću? Zašto?